

DE PILASTERFIGUREN VAN GREGORIUS COOL IN GOUDA

J. Smink

In het begin van de zeventiende eeuw woonde en werkte in Gouda de beeldhouwer Gregorius Cool, die omstreeks 1570 in Freiberg in Saksen werd geboren. Gregorius trouwde in 1614 met een vrouw uit Dordrecht, werd in 1615 poorter van Gouda, overleed in 1629 en werd in de Sint-Janskerk in een gewoon kerkgraf begraven.¹ Het is niet bekend wanneer Cool in vaste dienst van de stad is gekomen, maar wel dat hij in 1625 "stadsbeeldhouwer binnen desen stede was".² Zijn meest bekende werk in Gouda is het bordes aan de voorgevel van het laat-gotische stadhuis, dat door Cool in 1603 werd opgeleverd zonder baldakijn. Over de gang van zaken die vooraf ging aan de uitvoering van dit kunstwerk zijn wij goed geïnformeerd, omdat het bestek, de aanbesteding en gegevens over de betaling bewaard zijn gebleven.³ Behalve het bordes is er in Gouda ook ander beeldhouwwerk te bewonderen, dat aan Cool wordt toegeschreven of uit zijn werkplaats afkomstig zou zijn. Enkele voorbeelden daarvan zullen verderop in deze notitie aan de orde komen.

Terminologie

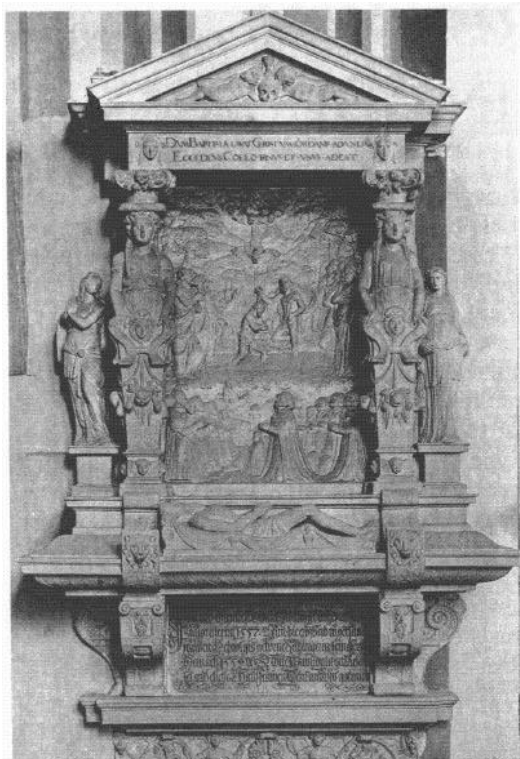
Aan de term 'pilasterfiguren' wordt hier de voorkeur gegeven in verband met het neutrale karakter ervan. Zuilen of halfzuilen in de vorm van een vrouwenfiguur, waarvan het hoofd de rol van kapiteel vervult, worden kariatiden (karyatiden) genoemd. De oorsprong van dit zuiltype, dat reeds voorkwam te Amyclae omstreeks 530 v.C., is niet duidelijk, misschien was het geïnspireerd door oosterse vrouwen die een last op het hoofd dragen.⁴ De mannelijke pedant van een kariatide is de naar Atlas genoemde atlant.⁵

Nieuwe stijl

Het tijdperk van 1590-1630, dat overeenkomt met de tijd waarin Cool zijn beroep uitoefende, is in de architectuurgeschiedenis wel eens getypt als "de glorieuze slotperiode van de stijlontwikkeling van Renaissance en Maniërisme."⁶ In de praktijk betekende dit dat in het noordwesten van Europa architecten en beeldhouwers klassieke bouwonderdelen uit een vroegere

periode van de renaissance gemakkelijk combi-neerden met andere ornamenten.

Het was allemaal in het vijftiende eeuwse Italië begonnen met architecten die zich distan-tieerden van de middeleeuwse gotische stijl en de overblijfselen van de architectuur uit de Romeinse tijd gingen opmeten en geschriften uit die tijd - in het bijzonder het handboek van Vitruvius van omstreeks 32 voor Christus - gingen bestuderen, vertalen en bewerken. Hun theorieën over de architectuur drongen, naar mate de zestiende eeuw vorderde, steeds verder in onze streken door. Zo zijn bijvoorbeeld op alle zeven gebrandschilderde vensters uit de kerk van het Goudse klooster van de Regulieren van Stein, die tussen 1556 en 1560 in de werkplaats van Dirck Crabeth werden gemaakt, de schenkers afgebeeld tegen een achtergrond van klassiek aandoende ornamenten.⁷ Ze geven weer hoe in het midden van de zestiende eeuw in Gouda met renaissance ornamenten werd gewerkt. De nieuwe stijl werd vooral verspreid door de ornamentprenten en voorbeeldboeken. In dit verband moet Hans Vredeman de Vries (1527-1606) met name worden genoemd. Deze uit Leeuwarden afkomstige kunstenaar vulgari-seerde met zijn prentwerk de ornamenten, die bij de nieuwe stijl hoorden. De door hem uitgegeven werken "stonden bol van het materiaal: zuilen, pilasters, medaillons, grotesken, cartouches, kandelaars, krullen, banden, koppen, voluten, archivoltten, bogen, fonteinen, arcaden, tuinen, balustraden, graftomben enzovoorts."⁸ De publikaties van Vredeman de Vries verscheenen in het nederlands, het Duits, het Frans en het Latijn. Ze droegen ertoe bij dat de nieuwe stijl gedurende de tweede helft van de zestiende eeuw een internationale stijlbeving in Europa werd. De vorstenhoven van München en Praag zouden aan het eind van die eeuw de centra van de nieuwe stijl zijn geweest. Vredeman de Vries trok zelf ook van de ene plaats naar de andere. Behalve in Noord-Nederland werkte hij onder andere in Mechelen, Antwerpen, Frankfurt, Hamburg, Dantzig, Praag en Den Haag.⁹

1) Epitaaf van David Schilling in de Elisabethskerk te Wroclaw. Foto J.U.B. Utrecht.

Kussens met kwasten

In een van de plaatwerken van Hans Vredeman de Vries staat een serie ontwerpen van kariatiden en daarbij zijn ook pilasterfiguren die kussens met kwasten op het hoofd hebben.¹⁰ Ambachtslieden door heel Europa werkten, zoals hiervoor al werd opgemerkt, naar voorbeeld van ornamentprenten en voorbeeldboeken. Het is dan ook niet vreemd dat in Breslau, het tegenwoordige Wroclaw; in de Elisabethskerk een epitaaf werd gemaakt met pilasterfiguren die kussens met kwasten op het hoofd hebben.¹¹ Het epitaaf voor David Schilling (afbeelding 1) dateert van na 1559 en mevrouw E. Neurdenburg sluit niet uit dat Gregorius Cool dit kunstwerk heeft gekend, voor hij, naar Gouda kwam. In mei 1602 kreeg hij van de burgemeesters de opdracht voor het stadhuisbordes, dat in 1603 werd opgeleverd. Aan de voorkant van het bordes staan twee pilasterfiguren met kussens met kwasten op het hoofd (afbeelding 2). Cool kan het motief van de kussens met kwasten voor zijn pilasterfiguren, behalve aan het genoemde kunstwerk, natuurlijk ook rechtstreeks aan Vredeman de Vries hebben ontleend.

2) Pilasterfiguur aan het bordes van het stadhuis te Gouda. Foto : J. Smink.

Wie van het stadhuisbordes op de Markt naar Achter de Kerk gaat, naar de tuiningang van het museum het Catharina Gasthuis, komt door het Lazaruspootje. Het beeldhouwwerk van dit poortje wordt toegeschreven aan Cool. Het Lazaruspootje stond aanvankelijk aan het Rotterdamse Veer, de noordkade van het Nonnenwater tussen de voormalige Lazarussteeg en de Gouwe. Na het dempen van het water ter plaatse, in 1960, kreeg de hele straat de naam Nonnenwater, de naam die de zuidkade van de gracht voor het dicht maken al droeg. Het poortje, dat oorspronkelijk toegang gaf tot het erf van het Leproos- en Proveniershuis, werd steen voor steen afgebroken, enige decennia opgeslagen en later op de huidige plaats weer opgebouwd.¹² Het beeldhouwwerk van het Lazaruspootje aan de kant van de Sint-Janskerk dateert uit 1609. Het gaat ons in dit geval met name om de draagfiguren aan weerszijden van het tafereel van de gelijkenis van de arme man en de rijke Lazarus uit Lucas 16, vers 19 tot en met 31. Aan de linker kant staat een man en aan de rechter een vrouw, beiden met een bedelnap op zij. Oorspronkelijk hielden zij een lazarusklep in de opgeheven handen. Deze

lazaruskleppen zijn helaas afgebroken.¹⁴ Ook deze twee draagfiguren hebben kussens met kwasten op het hoofd.¹⁵ (afbeelding 3). Als u door het poortje loopt ziet u aan de binnenmuur, aan de rechterkant, de gevelsteen van de looihal aan de Jeruzalemstraat¹⁶, die Cool in 1603 maakte. In dat gebouw werden vroeger de in Gouda geweven wollen stoffen voorzien van een keurmerk in de vorm van een loden zegel, maar dit ter zijde.¹⁷ Gaat u, zodra u door het Lazaruspoortje bent, tweemaal naar links, dan staat u in de tuin en ziet u, aan de binnenkant van de muur van de museumtuin, een gevelsteen die ook aan Cool wordt toegeschreven. Afgebeeld zijn een godsdienstleraar met leerlingen en toehorende vrouwen. De cartouche met rolwerk wordt vastgehouden door twee jonge mensen, die net als bij het bordes van het stadhuis, kussens met kwasten op het hoofd dragen (afbeelding 4). Uit de werkplaats van Cool zijn ook afkomstig de draagfiguren van de schouw in het museum De Moriaan. Het zijn beelden van een weesjongen en een weesmeisje, afkomstig uit het voormalige Heilige-Geestweeshuis dat in de Jeruzalemstraat lag.¹⁸ "Zij tonen in hun zware vorm toch de stijl van Cool, ook in de handen, terwijl zijn kussens met kwasten op de hoofden hier evenmin ontbreken"¹⁹ (afbeelding 5).

Op grond van het voorgaande kan worden geconcludeerd dat een belangrijk kenmerk van de Goudse pilasterfiguren van Cool is; dat zij kussens met kwasten op het hoofd dragen.

Zakkendragers

De pilasterfiguren met kussens met kwasten op het hoofd van het stadhuisbordes worden in diverse publikaties ten onrechte aangeduid als "zakkendragers". Dit gebeurt zo regelmatig, dat het opvalt.²⁰ De pilasterfiguren aan het bordes lijken echter geenszins op de zakkendragers uit de praktijk.²¹ Zakkendragers droegen meestal ter bescherming een kapzak, een van een zak gemaakte kap, over het hoofd. De te torsen zak rustte hoofdzakelijk op nek en schouders en werd gedeeltelijk ondersteund door hoofd en rug.

Vreemd is ook dat, zonder bronvermelding, in dezelfde context wordt beweerd dat het Goudse stadhuisbordes een geschenk aan de stad zou zijn geweest van het gilde der zakkendragers.²² Iets minder stellig drukt de auteur zich uit, die veronderstelt dat in het algemeen wordt aangenomen dat het bordes een geschenk van het zakkendragersgilde zou zijn geweest, wat hij daarna aannemelijk probeert te maken

3. Draagfiguur aan het Lazaruspoortje te Gouda. Foto : J. Smink.

4. Gedeelte van een gevelsteen in de tuin van het museum het Catharina Gasthuis. Foto : J. Smink.

5. Draagfiguur van de schouw in het museum Be Moriaan. Foto : J. Smink.

door erop te **wijzen** dat de zakkendragers zich waarschijnlijk moeiteloos met deze pilasterfiguren geïdentificeerd zullen kunnen hebben.²³ Dit is een voorbeeld van 'hineininterpretieren' en ik houd het erop - totdat het tegendeel aan de hand van bronnenmateriaal wordt bewezen - dat het zakkendragersgilde rechtstreeks geen enkele penning aan de kosten van het bordes heeft bijgedragen.²⁴

In de stadsrekeningen van 1603 staat over de betaling van het kunstwerk het volgende: "Gregorio Cools beeldsnijder. Betaelt de somma van tweedyssent gulden, over 't maecken van de **nyeuwe bailgie** voor stadhuys, deser stede all vermoegens het **besteck** mette ordonnantie ende quitantie daerop gevollicht **compt** 2000 gulden. Aen selven noch betaelt de somma van hondert ende tsestich gulden, te weten hondertvijftich gulden **voor** hemselven, ses gulden voor den **oudsten** ende vier gulden **voor** den jongsten zoon van Jan Simonszoon **beyde** met hem aan de **voors** bailgie gewrocht hebbende, hemlieden bij de **burgermeesteren** ende **tresoriers** tot een vereeringhe toegevoucht vermits hij de **voors**. bailgie sulcx **zoo** starck, chierlijk, polijt ende wel bequaem gemaect hadde, dat hem de **veeringhe**²⁵ in 't **besteck** geroert, met advys als **vooren** toegevoucht es, van der bij ordonnantien ende quitantie **blijckende**, 160 gulden."²⁶

Conclusies

Op basis van dit onderzoek kon niet worden vastgesteld dat er in 1602 of 1603 een relatie is geweest tussen het gilde van de zakkendragers en de totstandkoming van het nieuwe bordes van het stadhuis. Wel is het duidelijk dat pilasterfiguren, die kussens met kwasten op het hoofd hebben, vrij regelmatig worden aange troffen bij het beeldhouwwerk van Gregorius Cool dat in Gouda bewaard is gebleven. Het is derhalve aan te raden om de twee figuren aan het bordes van het stadhuis aan te duiden met de neutrale term pilaster- of draagfiguren, of met de naam atlanten. Wie ze aanduidt met zakkendragers doet de werkelijkheid geweld aan.

Noten

1. El Neurdenburg, De zeventiende eeuwse beeldhouwkunst in de Noordelijke Nederlanden (Amsterdam 1948) 83-93.
2. Ibidem, 89. In J. Schouten, Gouda vroeger en nu (Bussum 1969) 27 wordt Cool al in 1602 "stadsbeeldhouwer" genoemd, maar dat is te prematuur.
3. Voor een integrale weergave van de tekst daarvan wordt verwezen naar J. Smink, Bestek, aanbesteding en betaling van het zeventiende eeuwse bordes van het Goudse stadhuis, in: De Schatkamer, 1 le jrg. nr.1 (januari 1997), 1-11.
4. J. Nuchtelmans e.a. (red.), Woordenboek der Oudheid (Bussum 1979) 11, kolom 1612.

5. J] Schouten gebruikte die term voor de draagfiguren bij het bordes van het Goudse stadhuis.
6. E.H. ter Kuile in: S.J] Fockema Andreae e.a., Duizend jaar bouwen in Nederland (Amsterdam 1957) 11, 106.
7. Henny van Harten-Boers and Zsuzsanna van Ruyven-Zeman, The stained-glass windows in the Sint Janskerk at Gouda, The glazing of the clerestory of the choir and of the former monastic church of the Regulars (Amsterdam 1997) 113: The "caryatid-herms carry the entablature, decorated with triglyphs and metopes containing simple rosettes, atop Ionic capitals resting on their heads."
8. Koen Kleijn e.a., Nederlandse bouwkunst. Een geschiedenis van tien eeuwen architectuur (Alphen aan de Rijn 1995) 56.
Voor een verklaring van de genoemde termen kan worden geraadpleegd E.J] Haslinghuis en H. Janse, Bouwkundige termen. Verklarend woordenboek van de westerse architectuur- en bouwgeschiedenis (Leiden 1997³).
9. Voor een meer volledig overzicht van zijn omzwervingen wordt verwezen naar P.C. Molhuysen e.a., Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek VII (Leiden 1927) kolom 1292.
10. Afgebeeld in Koen Kleijn e.a., 62.
- 11 E. Neurdenburg, 284, noot 193. Het daar genoemde plaatwerk van Georg Dehio und Gust] von Bezold, Der Denkmäler der Deutschen Bildhauerkunst, 111 16.Jahrhundert (Berlin, o.J.] is te raadplegen in de U.B. te Utrecht.
12. Neurdenburg, 89: "In hetzelfde jaar dat het stadhuisbordes gereed kwam werd ook aan de Loyhalle beeldhouwwerk verricht [door Cool. JS]. Het museum te Gouda bezit de gevelsteen, waarop een cartouche met dubbel rolwerk, zoals dat sinds Vredeman] de Vries gebruikelijk was, de naam van de hal vermeld staat met daaronder het jaartal 1603 "
13. A. Scheygrond, De namen der Goudse straten, wijken, bruggen, sluisen, waterlopen en poorten (Alphen aan den Rijn 198 1] 205: "Het Lazaruspootje, met beeldhouwwerk van Gregorius Cool] (1609)] verleende toegang tot het Proveniershuis, waarvan het hoofdgebouw tot 1911 (sic) aan de Hoge Gouwe stond. Het poortje was 's winters in gebruik bij de 'Commissie tot bereiding en uitdeling van economische soep'; het werd in 1939] 1940 afgebroken, maar in 1964] 1965 op initiatief van dr. J.G.W.F. Bik herbouwd als poorthuis voor 'Het Catharina Gasthuis' Achter de Kerk." Het Leproos- en Proveniershuis werd in 1909 afgebroken en op 23 februari 1910 werd de eerste steen voor de bouw van de elektrische centrale gelegd. In Tidinge van Die Gouda, 16d jaargang nummer 2 (april 1998) is op pagina 49 een foto afgedrukt van het Leproos- en Proveniershuis aan de Gouwe en op pagina 50 een foto van het Rotterdamse Veer met het Lazaruspootje.
14. De lepralijders vormden een geïsoleerde groep in de samenleving. Ze waren aan een hele reeks voorschriften onderworpen om besmettingsgevaar tegen te gaan. Een leproos was herkenbaar aan de losse schoudermantel, de kale gladde hoed, de drink- of bedelnap en de klepper. De klepper was zowel herkenningsteken als bedelinstrument. Hij bestond uit een stokje met daarop en paar platte stukjes hout, die bij het heen en weer bewegen van het stokje een klepperend geluid maakten. Voor een afbeelding van een leproos en andere informatie over zijn plaats in de samenleving, wordt verwezen naar de Algemene Geschiedenis der Nederlanden (Haarlem 1982) 11, 263 - 264 en 269 - 271.
15. Een uitvoeriger beschrijving van het beeldhouwwerk van het Lazaruspootje is te vinden in: Lidewij Herstel] de Koekkoek, Van ankers, togen en karbelen, Over de architectuur van het Catharina Gasthuis en De Moriaan (Gouda 1987) 17 - 18 èn in: J] Schouten, 1982, hoofdstuk 22.
16. Neurdenburg, 89 : "De cartouche wordt geflankeerd door een ouden en een jongen man met een stapel lap]pen leer onder den arm of op den schouder, die het schild met de hand steunen. Zij staan in hun buis met knopen met kraagje en korte broeken met gedrukte plooiën en mutsen als licht balancerend op den rand. De eenvoudige realistische weergave die ook in de gezichten en handen uitkomt, geeft de figuren een eigen karakter."
17. Een foto van de looihall ca. 1920 staat in: A. Scheygrond, Goudsche straatnamen (Alphen aan den Rijn 1979) 78 links onder. De foto is m.i. in spiegel]beeld afgedrukt.
18. G. Willems, De Moriaan en zijn bewoners (Gouda 1991) II.
19. E. Neurdenburg, 90.
20. Marc Couwenberg, Gilden in Gouda, in: Goudsche Courant, 11 december 1996 en Martha Hulshof] in: Koen Goudriaan e.a., De gilden in Gouda (Gouda/Zwolle z.j.) 107 - afbeelding. Het boek verscheen ter gelegenheid van de gelijknamige tentoon]stelling in het museum het Catharina Gasthuis van 14 december 1996 tot en met 3] maart 1997. Andere voor]beelden in noot 22.
21. Vergelijk de afbeeldingen in A.J. Teychiné Stakenburg, Zakkendragers van Rotterdam (Rotterdam z.j.). Voor gegevens over de zakkendragers in Gouda wordt ver]wezen naar het tentoonstellingsboek 'Gilden in Gouda', 106/107 èn naar S] van der Mark-Hoevers, De zakkedragers van Gouda, in: Negentiende verzameling bijdragen van de oudheidkundige kring Die Goude (Alphen a/d] Rijn 1982) 137 e.v. In een breder kader worden de zakkendragers behandeld in M. van der Velden, Havenarbeid, dragersgilden: Vergeten historie, in Economisch- en Sociaalhistorisch Jaarboek 1982 ('s-Gravenhage 1982) 18 t/n] 38 èn in Matthijs van der Velden, Hafenaarbeit und Trägergilden. Ein Beitrag zur Arbeitsorganisation in See- Fluszhäfen vor 1850 (1998).
22. Bianca van den Berg, Zeven eeuwen bouwen. Wandeling langs Goudse monumenten (Gouda z.j.] 2] Idem, Gouda en haar markten, Handel en wandel in Gouda (Gouda 1993) 10. Guerite Flury en Henriëtte Plomp, Gouda (Amsterdam 1997) 6, in de serie Monumentendagen, 3e jaargang, nummer 9.
23. Henkjan] Sprokholt, Gouda in touw. Bedrijvigheid door de eeuwen heen (Gouda 1996) 14.
24. Uit J. Geselschap, Inventaris van het Oud-Archief van Gouda (Gouda 1965) 108 blijkt dat de rekeningen van de ontvangsten en uitgaven van het zakkendragersgilde pas vanaf 1650 bewaard zijn gebleven (O.A. 2596).
25. Lees 'vereeringe'.
26. Streekarchiefdienst Hollands Midden, O.A. 1249, folio 364^R] en folio 364^V]